

Холявко І. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

НАУКОВИЙ ТЕКСТ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У статті описано основні компоненти інституціонального спілкування в межах наукового дискурсу, проаналізовано науковий текст як фрагмент соціального простору, фрагмент культури, інтертекст, досліджено екстралінгвальні чинники наукової комунікації крізь призму дискурсивного аналізу.

Ключові слова: науковий текст, науковий дискурс, наукова картина світу, екстралінгвальні чинники, соціалема, культурема, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. Сучасний український соціокультурний простір як органічна складова частина філософського осмислення буття становить економічну й політичну цілісність, систему відносин між людьми. Основою соціокультурного простору є культура (індивідуальна, національна, загальнолюдська) як сукупність людських надбань [4]. У сферу сучасної культури вплетений науковий дискурс, постаючи стрижнем, основою інформаційної цивілізації. Вважаємо, що розгляд науки як соціокультурного феномена можливий за умови усвідомлення її як чинника розвитку цивілізації, пов'язаного з використанням та практичним застосуванням знання; дослідження її як соціального інституту, тобто певного різновиду суспільної діяльності; аналізу науки з позицій її ролі у трансляції і трансформції соціального досвіду та певних форм спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціокультурному просторі неодмінно наявна комунікативна діяльність, яка відбувається завдяки мові, втіленій в інформації, що репрезентує та ретранслює безліч цінностей, норм тощо. Сферу наукової діяльності й науковий текст як «інформаційний генератор, якому властиві риси інтелектуальної особистості» [6, с. 5–6], завжди усвідомлювали як специфічну царину і, відповідно, наукові тексти ставали об'єктом лінгвістичних досліджень (О. Баженова, Н. Данилевська, Н. Зелінська, М. Кожина, М. Котюрова, Н. Мішанкіна, Н. Непійвода, П. Селігей, І. Синиця, Г. Солганик, О. Троянська Т. Хомутова та ін.), у яких було описано основні якості такого типу текстів.

Як будь-яка складна система, текст передбачає наявність позасистемних елементів. О. Баженова називає їх екстралінгвальними (соціальними, культурними, комунікативними, когнітивними, психологічними, прагматичними) чинниками, що формують більш високий рівень надсистемного «оточення» тексту [1, с. 60]. Розгляд усіх названих складових частин у межах однієї статті навряд чи є можливим, тож звернімося до одного аспекту зазначеної проблеми – дослідження соціокультурного контексту, у якому функціонує науковий текст. Контактів тексту і соціокультурного середовища його існування виявляється «у різних формах впливу середовища на текст і тексту на середовище, оскільки останній, будучи явищем не тільки лінгвальним, але й екстралінгвальним, самим фактом

свого існування певним чином змінює навколишню дійсність» [1, с. 60]. Вважаємо, що такий погляд на текст сприяє відтворенню картини світу (історичної, наукової, національної тощо), що є, на нашу думку, актуальним, адже нині, як і процеси глобалізації, активізуються інші тенденції: зростає значення етнокультурної самобутності, посилюється прагнення до прояву культурної індивідуальності та соціокультурної причетності. Традиційно проблему зв'язку тексту й соціокультурного простору його побутування студіюють у вимірі художнього твору в аспекті семіотики культури, лінгвокультурології й стилістики художнього мовлення, де соціокультурний простір потрактовують як культурну й історичну епоху написання твору, міжтекстові зв'язки (діалог текстів) у континуумі культури, тоді як такий складний феномен, яким є текст наукового твору, залишається недостатньо вивченим і потребує подальшого дослідження у вимірі нових підходів і парадигм знання. Тож аналіз окресленої проблематики у площині наукової комунікації, зокрема в аспекті соціокультурної зумовленості наукового знання, вербалізованого у текстах, видається актуальним, адже за умови такого підходу соціально-комунікативні функції тексту ускладнюються і розширюються.

Отже, за Ю. Лотманом, текст твориться за законами не лише мови, але й широкого соціокультурного контексту [6, с. 5–6].

Мета статті полягає у визначенні соціокультурного контексту наукового твору, його екстралінгвального оточення. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати співвідношення суміжних лінгвістичних понять «науковий текст» і «науковий дискурс», виявити основні універсальні та специфічні властивості наукового дискурсу, проаналізувати науковий текст як фрагмент соціального простору, фрагмент культури, діалог різних дослідницьких позицій у широкому соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Наука є рафінованим вираженням людського знання у його найбільш довершеній, логічно систематизованій формі. Діалектика наукового пізнання відображається не тільки в межах дискурсу загальнолюдської цивілізації, але і в межах конкретного наукового тексту як специфічного матеріального носія наукового знання. Виходячи з функціонально-стилістичного трактування тексту, розуміємо його як явище мовної та позамовної дійсності – складний феномен, який виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію у просторі й часі, фіксує психічне життя людей, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням соціокультурних традицій тощо. Функціонально-стилістичний підхід до тексту передбачає співвіднесення змістово-структурних його особливостей із широким затекстовим фоном комунікації. Такий погляд за багатьма параметрами корелює з по-

няттям дискурсу, що міцно вкорінилося у царину гуманітарних наук. Поділяємо думку Н. Данилевської, яка стверджує, що функціонально-стилістичне розуміння тексту є досить близьким до уявлень про дискурс, хоча, безумовно, теорія дискурсу й функціонально-стилістична концепція тексту не збігаються повністю, зберігаючи індивідуальні риси й методологічні принципи [3, с. 21].

Більшість учених цілком справедливо вважає, що і текст, і дискурс є результатами мовленнєвої діяльності. Текст, на думку Н. Литвиненко, є «серцевиною» дискурсу [5, с. 11–12]. Ми розуміємо дискурс як максимальну текстову одиницю, предмет дискурсивного аналізу. Дискурсу притаманні всі текстові ознаки (когезія, когерентність, змістова і композиційна цілісність, інформативність, комунікативна значущість, інтенційність тощо), але розгляд їх відбувається крізь призму дискурс-аналізу, тобто з урахуванням механізмів породження і сприйняття тексту, комунікативної ситуації, а також широкого соціокультурного контексту. Не заглиблюючись у витoki теорії дискурсу, зазначимо, що в сучасних лінгвістичних розвідках його позиціонують як багатовимірне явище (Н. Арутюнова, М. Бахтін, Ф. Бацевич, Г. Почепцов) з урахуванням, зокрема, і культурних (С. Тер-Минасова, А. Вежицька) та соціальних (І. Горелов, К. Сєдов) чинників.

Науковий дискурс був об'єктом дослідження у роботах О. Ільченко, Н. Мішанкіної, Т. Радзівської та ін. Сучасний науковий дискурс є складним синтетичним лінгвокогнітивним феноменом особливого типу. У межах цього інституційного дискурсу спілкування відбувається в певних рамках статусно-рольових відносин і виділяється на підставі двох ознак: мета та учасники спілкування. Учасниками наукового дискурсу є вчені, дослідники, що формують певні наукові спільноти. Мета наукового дискурсу, за визначенням Н. Мішанкіної, пов'язана із принциповим орієнтуванням на одержання нового знання [7, с. 11–12], а тому значущими для нього є критерії науковості: систематичність, методичність, критичність, загальнозначущість результатів. Основне завдання автора наукового тексту полягає у демонструванні істинності своєї позиції у процесі пізнання об'єкта наукового дослідження. Моделюючи висловлювання, автор прагне переконати адресата, тож властивістю наукових текстів є наявність елементів полеміки. Від інших інституціональних дискурсів, тобто спілкування, обмеженого рамками певного соціального інституту, науковий відрізняється тим, що рівень підготовки реципієнтів корелює з рівнем підготовки автора тексту, автор не змушений зацікавлювати адресата, оскільки той мотивований до сприйняття з огляду на свою професійну належність. Принцип статусної рівноправності учасників потребує дотримання у всіх проявах наукового дискурсу.

Науковий дискурс є єдністю таких складників: системи онтологізованого знання (наукова картина світу), наукової комунікації (способи наукової взаємодії) і системи наукових текстів (способи вербалізації наукового знання відповідно до правил наукової комунікації) [7, с. 11–12]. Систему дискурсивних формул у рамках наукового дискурсу репрезентує науковий стиль як специфічна підсистема мовних засобів. Основні риси наукового стилю – це абстрактність, поняттєвість, логічність, однозначність, нейтральність. Науковий дискурс, як зазначає Н. Мішанкіна, припускає апелювання комуніканта до системи знання, сформованої в рамках тієї або іншої науки, а тому одним із його базових параметрів є інтертекстуальність [7, с. 20] як наскрізна текстова категорія, детермінована екстралінгвальними текстотвірними чинниками.

З поняттям дискурсу пов'язане розуміння загальної моделі світу. Феномен картини світу уможливив появу нового погляду на системність мови й актуалізував ідею неавтономності мовної системи, її функціональної «вбудованості» в інші: когнітивну, соціальну, культурну [8, с. 7]. Мовну картину світу не можна отожднювати з науковою картиною світу. Картина світу є цілісним, глобальним образом, який виникає у людини в результаті розумової діяльності у процесі її контактів зі світом, а наукова картина світу як форма представлення знання сприяє успішному поширенню інформації у процесі культурної еволюції, вона «єдина для всіх мовних колективів і відбиває сучасний рівень розвитку наукової інтернаціональної думки, втіленої у класифікаціях і термінологіях конкретних наук» [2, с. 65].

Наукова картина світу становить цілісну систему уявлень про властивості й закономірності природи, що виникають у результаті узагальнення та інтеграції основних понять і принципів, які відображають те, як матерія рухається, і те, як вона мислить. Загальнонаукова картина світу, яка відбиває сучасний стан наукових уявлень про світ, може бути підданою подальшій деталізації, внаслідок якої виокремлюватимуться спеціально наукові картини світу: математична, біологічна, хімічна, правова тощо.

Наукова картина світу не дана людині природою, а постає з пізнавальних інтенцій людини з навколишнім світом та з'являється у просторі мовної картини світу і, отже, як об'єкт, субстанціонально виражена у знанні. З огляду на це, якщо розуміти культуру як те, що є неприродним, вторинним, створеним людиною, то правомірно поряд із мистецтвом, релігією, правом, політикою, економікою залучати до системи культури й науку як активну діяльність людини, спрямовану на пізнання світу для його перетворення і практичного використання. Таким чином, наукові тексти, будучи результатом мисленнєвої діяльності людини і формою матеріалізації наукового знання, функціонують у системі культури.

Отже, конструктивна діяльність людського розуму прив'язана у своїй активності до наукової картини світу, яка постає як результат духовно-практичної діяльності суспільства. Науковий текст має здатність упливати на соціокультурне середовище, формуючи і змінюючи не лише наукову картину світу людини, але й саму дійсність. Поділяємо думку І. Голубовської стосовно того, що «наукова картина світу і мовна картина світу, взаємодіючи і взаємовпливаючи, існують у паралельних вимірах різних видів свідомості (наукової та мовної). Проте динамізм сучасного життя, пов'язаний зі стрімким розвитком високих технологій, сприяє зникненню чітких меж між «наївною, доннауковою» мовною і науковою картинами світу» [2, с. 67].

Далі з оперттям на праці сучасних лінгвістів окреслимо типову смислову структуру наукового тексту в її детермінованості соціокультурними чинниками, що відображають специфіку науково-пізнавальної діяльності й функціонування знання в науковій комунікації. Російська дослідниця Н. Хомутова запропонувала інтегральну модель наукового тексту з оперттям на загальну інтегральну модель К. Уілбера і модель когнітивно-дискурсивної лінгвістики О. Кубрякової [9]. Застосувавши інтегральний підхід до вивчення наукового тексту, вона дійшла висновку, що він «розосереджений по чотирьох секторах: когнітивному, мовному, соціальному і культуральному» [9, с. 61]. У когнітивному секторі науковий текст становить фрагмент соціального наукового знання певної предметної галузі. У мов-

ному секторі він є фрагментом мовної системи, а саме фрагментом певної субмови, де за допомогою мовних засобів (лексики, семантики, граматики) виражаються знання, культурні цінності, соціальні концепти. В аспекті порушеної нами проблеми соціокультурних параметрів наукового тексту цікаво проаналізувати наповнення соціального і культурального секторів.

У соціальному секторі, на думку Н. Хомутової, науковий текст становить фрагмент соціального простору у вигляді соціального контексту акту спеціальної наукової комунікації – дискурсу. До цього сектора належать «соціальні концепти, такі як учасники комунікації, організовані в наукове співтовариство, рівень і пріоритетні напрями розвитку науки у цьому співтоваристві, а також соціально зумовлена комунікативна поведінка у вигляді типових соціальних структур наукової комунікації, таких як жанр і функціональний стиль» [9, с. 62]. Одиницею соціального сектора є соціолема. Це поняття у трактуванні Н. Хомутової охоплює типові соціальні структури спеціальної комунікації, що представлені в комунікативній діяльності автора й адресата, відображають етапи позамовної наукової діяльності (спостереження – факти – гіпотеза – теорія – верифікація) і репрезентуються в таких соціолінгвістичних категоріях, як «мова для спеціальних цілей», «функціональний стиль» і «жанр» [9, с. 64].

У культуральному секторі, зазначає вчена, науковий текст базується на культурних цінностях того чи іншого народу, позиціонується як фрагмент культури, що їх відображає, а також фіксує певний культурно зумовлений тип мислення, спеціальну/професійну і наукову культуру [9, с. 61–62]. Одиницею цього сектора є культурема як елементарна одиниця культури, що містить культурні цінності, виражені у вигляді відношення до природи, простору, часу, що утворюють культурну модель комунікації, та способи їх відображення, представлені в культурно зумовленому типі мислення у вигляді національно-специфічної моделі смислової структури тексту [9, с. 64].

Суттєвим положенням автора окресленої інтегральної моделі наукового тексту є те, що одиниці різних секторів наукового тексту (когнема – когнітивного, лінгвема – мовного, соціалема – соціального і культурема – культурального) взаємопов'язані, а їх єдність становить розосереджений образ тексту [9, с. 64]. Цей образ утілюється у тексті як предметно-знаковий моделі комунікації, а саме в одиницях фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного мовних рівнів. Вважаємо, що інтегральний підхід до створення моделі наукового тексту, запропонований Н. Хомутовою, а також урахування методологічних принципів дискурсивного аналізу та функціональної стилістики уможливають виявлення механізмів утілення екстралінгвального у власне лінгвальне й конкретизує уявлення щодо смислової організації наукового тексту.

Отже, основними соціокультурними параметрами наукового тексту є форма суспільної свідомості з відповідним їй видом діяльності, а також тип мислення. Звідси випливають цілі й завдання комунікації, характер змісту висловлювання, типові ситуації спілкування. Ці чинники виражають взаємозв'язок мовлення і мислення, тобто глибинний і визначальний рівень співвідношення лінгвального й екстралінгвального.

Розвиток знання, отримання нового знання, зміна наукової парадигми неодмінно супроводжуються обміном, зіткненням, боротьбою думок у формі дискусій і полеміки, адже наука перебуває у вічному русі, у процесі розв'язання суперечностей між старим і новим знанням під час евристичного пошуку,

між різними шляхами пошуку істини. З огляду на зазначене, аналіз соціокультурного контексту наукового твору буде неповним без погляду на нього як на феномен, що відображає діалог різних культурних позицій, наукових поглядів, що не збігаються в часі і просторі.

Текст як носій «культурної пам'яті» [3, с. 61] на сучасному етапі розвитку лінгвістики осмислюється через поняття інтертекстуальності, яку дослідники позиціонують як ознаку наукового дискурсу, в основі якої лежить опора на тексти першоджерел та їх концепти, без яких у принципі неможливе існування наукової комунікації. Інтертекстуальність тексту реалізується не тільки завдяки його знаковій природі, але й за рахунок інтерсуб'єктивності – продукування смислу із взаємовідносин між аудиторією, текстом, іншими текстами та соціокультурними домінантами в різноманітних соціальних умовах та комунікативних ситуаціях, що дозволяє стверджувати її детермінованість екстралінгвальними текстотвірними чинниками. О. Баженова у зв'язку із цим зазначає: «Наукові твори, вмонтовуючись у наукову комунікацію і взаємодіючи один з одним у нескінченному процесі пізнання, стають складовою частиною наукового, а значить, і культурного контексту цивілізації і поповнюють його глобальний континуум. Отже, інтертекстуальність культури забезпечується й науковими текстами» [1, с. 62].

У сучасному науковому дискурсі інтертекстуальність є суттєвим текстотвірним чинником, оскільки реалізує динаміку й наступність наукового знання в теоріях, концепціях, персоналіях. Будь-який науковий твір ретроспективно і проспективно пов'язаний з іншими текстами і позиціонується як своєрідний мікротекст у загальнонауковому макротексті. У науковій комунікації неможливе існування прихованих, завуальованих натяків та має бути повна визначеність у розрізненні свого й чужого знання. Тому в науковому викладі представлені тільки експліцитні та квазіекспліцитні маркери інтертекстуальності: цитати (первинні за своїм походженням; повні, часткові, сегментні за структурно-стилістичними особливостями), посилання, непряма мова, фонові покликання, бібліографічний апарат, примітки і т. і. Вивчення інтертекстуальності наукової комунікації «дозволяє виявити реальні механізми прирощення знання, а сам текст розглядати як явище, що збагачується у процесі свого історичного (інтертекстуального) функціонування» [1, с. 62].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що наука визначається у системі культури як чинник формування людини, розвитку її здібностей та усвідомлення нею свого ставлення до світу, прилучення до соціальної естафети знання. Смысл наукового тексту не зводиться до суми значень мовних одиниць, що його утворюють, він значно ширший: ускладнений екстралінгвальними чинниками пізнавальної діяльності, специфікою комунікації в науковій сфері, а також принципом кумуляції (накопичення) знання, тобто відкритий у позатекстовий простір, інтегрований у соціокультурний контекст його побутування. Запропонований соціокультурний аспект дискурсивного дослідження тексту, на нашу думку, поглиблює розуміння характеру та способів текстотворення, уможлиблює виявлення механізмів прирощення смислу, що перетворює текст із вузьколінгвальної одиниці на феномен комунікації. Перспективним напрямом подальших досліджень може бути студіювання наукового тексту в контексті розвитку соціолінгвістики й лінгвокультурології.

Література:

1. Баженова Е. Научный текст и среда / Е. Баженова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2010. – Вып. 2. – С. 60–64.
2. Голубовська І. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : [курс лекцій] / І. Голубовська, І. Корольов. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 223 с.
3. Данилевская Н. Научный текст в аспекте интердискурсивного подхода / Н. Данилевская // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2009. – Вып. 3. – С. 18–22.
4. Корецька А. Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. Корецька ; АПН України ; Ін-т вищ. освіти. – К., 2003. – 19 с.
5. Литвиненко Н. Український медичний дискурс : [монографія] / Н. Литвиненко. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 304 с.
6. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста / Ю. Лотман // Структура и семиотика художественного текста: Труды по знаковым системам. – Вып. 12. – Тарту, 1981. – С. 3–18.
7. Мишанкина Н. Лингвокогнитивное моделирование научного дискурса : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык», 10.02.19 «Теория языка» / Н. Мишанкина. – Томск, 2010. – 46 с.
8. Мишанкина Н. Ментальное пространство научного текста: метафорические модели / Н. Мишанкина // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – Вып. 297. – С. 7–11.
9. Хомутова Т. Научный текст: единицы интегральной модели / Т. Хомутова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Лингвистика». – 2010. – Вып. 1 (177). – С. 60–66.

Холявко И. В. Научный текст в социокультурном пространстве современности

Аннотация. В статье описаны основные компоненты институционального общения в рамках научного дискурса, проанализирован научный текст как фрагмент социального пространства, фрагмент культуры, интертекст, исследованы экстралингвальные факторы научной коммуникации сквозь призму дискурсивного анализа.

Ключевые слова: научный текст, научный дискурс, научная картина мира, экстралингвальные факторы, социалема, культурема, интертекстуальность.

Kholyavko I. Scientific texts in the modern sociocultural space

Summary. This article describes the basic components of institutional communication within the scientific discourse, the scientific text was analyzed as a fragment of social space, the cultural fragment, intertext, factors of extralingual scientific communication were investigated through the prism of discourse analysis.

Key words: scientific text, academic discourse, scientific world, extralingual factors social units, cultural units, intertextuality.